

LA LLEGENDA DEL LLUERT DE COLL DE CANES

Josep Romeu i Figueras

Invitat pel Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca perquè parli d'algun aspecte de la meua especialitat que faci referència a Olot i la seva comarca, m'ha semblat oportú de tractar d'una curiosa llegenda, sens dubte molt arcaica, que degué existir aquí amb tota versemblança, però que avui només conserva la tradició oral de l'Alt Ripollès, per les causes que ja indicarem. Em refereixo a la llegenda del Lluert de Coll de Canes; i en dir lluert vull significar que el nom popular, no ja del llangardaix, sinó, extensivament, del drac mític en general. De manera que quan parli del lluert de Coll de Canes s'ha d'entendre el drac que hi vivia i que hi morí. Insisteixo que a Olot i comarca la llegenda ha estat oblidada. Però en la rica tradició oral meteorològica olotina, des de la dita que «Olot és l'orinal del cel», a causa de la seva freqüència pluviomètrica, a la de «Santa Magdalena es posa la caputxa», significant pluja imminent, en trobem una altra que fa plenament al nostre cas: precisament la denominació de «Lluert de Coll de Canes» per indicar el núvol blanc i allargassat, com un llangardaix, que a voltes es posa damunt el Coll, que és molt visible des de la ciutat i que indica bon temps. La llegenda del drac o Lluert de Coll de Canes la vaig recollir a Sant Julià de Vallfogona, a Sant Joan de les Abadesses i a Ripoll, poblacions de l'Alt Ripollès, els anys 1948 i 1949, però no em fou possible de trobar-la a Olot i comarca en les meves recerques de 1950 i 1951, tot i que vaig preguntar molt per ella. Però la denominació del núvol indicat a Olot, em fa pensar que la ciutat i la comarca devien antigament conèixer-la, i que si s'ha mantingut viva al Ripollès és perquè s'enllaça, com veurem, amb la devoció de sant Eudald, patró de Ripoll.

Citaré tres versions de la llegenda recollides per mi a l'Alt Ripollès. La primera prové de Sant Julià de Vallfogona, i consta que al costat est del Coll de Canes, mirant a Ridaura, hi ha una cova dita el Forat del Drac, on aquest vivia. Diuen que en temps reculats en una guerra van fer un presoner que el van condemnar a mort, i que aquest proposà de matar el drac a canvi de la seva llibertat. Demanà un gran mirall, una llança i un cavall; col·locà el mirall a la boca de la cova, cavalcà el cavall i s'armà amb la llança. La fera es des-

pertà, sortí de la cova i, en veure's reflectida al mirall, va creure que es trobava davant d'un altre drac, i l'atacà ferament, moment que aprofità el presoner per atacar el drac i enfonsar-li *la llança al coll* i matar-lo. El recitador assegurava que a Ripoll hi ha l'esquelet del drac i que van dipositar la seva pell a l'ermita de Sant Eudald.

Una versió de la llegenda procedent de Sant Joan de les Abadesses, situa la cova al mateix indret i afegeix que el drac es menjava tothom que passava per allí. Van posar a la boca de la cova un gran mirall i el drac es quedà encantat, ço que aprofitaren per matar-lo. El matador havia promès fer ofrena de la pell del drac a Sant Eudald si el protegia. Una vegada morta la fera, l'escorxaren i portaren la pell a l'Hostal de Sant Eudald, situat a la parròquia de Sant Bernabeu de les Tenes, entre Ripoll i Sant Julià de Vallfogona.

La tercera versió procedeix de Ripoll, i afirma que feriren el drac valent-se d'un mirall, en el moment que la fera s'hi reflectí i s'espantà. El drac pogué encara alçar el vol i anar fins al costat mateix de l'Hostal de Sant Eudald, on morí. Els qui mataren el drac havien invocat l'ajut de sant Eudald; i en memòria de la mort de la fera alçaren, allí mateix on expirà, un padró amb la imatge del sant, situat prop l'Hostal de Sant Eudald, al peu de l'antic camí de Ripoll a Sant Julià de Vallfogona i gairebé al límit mateix dels dos municipis.

Al costat d'aquestes versions recollides directament de la tradició oral -i en deixo al marge un parell més perquè confonen la nostra llegenda clara ment amb la de sant Jordi-, ens en cal citar quatre més, publicades per estudiosos. Pau Parassols i Pi, a *Sant Juan de las Abadesas y su mayor gloria el Santísimo Misterio*, de 1859, en parlar de Dulcet, personatge a qui la tradició escrita atribueix el fet de costejar les imatges del Santíssim Misteri de Sant Joan les Abadesses, el 1250, diu que aquell laic «poco después mató aquella fiera, tarasca, dragón o enorme lagarto, que tantos daños había ocasionado, llamada el *lluert de S. Eudald*, por haberse guardado su piel muchos años en Ripoll en la iglesia de este Santo».

Uns anys després, Josep M. Pellicer i Pagès, a *Santa María del Monasterio de Ripoll*, de 1888, sens dubte basant-se en Parassols, però ampliant-ne la relació, parla de la tradició del *Lluert de Sant Eudald*, i la situa l'any 1251. La cova del *lluert* era al Coll de Canes i la fera atacava tothom que es dirigia al Coll. Foren en va els esforços per matar-la, «hasta que por fin lo consiguió con la protección de sant Eudaldo el esforzado caballero Dulcet, quien ofreció sus espojos a la iglesia del santo». Parassols i Pellicer creuen, curiosament, en la veracitat històrica de la llegenda del drac i, amb més fonament

documental, en la del cavaller Dulcet o Dolcet, que va costejar, segons tradició històrica, el Santíssim Misteri de Sant Joan de les Abadesses.

General Ginestà i Punset, en un article publicat a «Catalunya artística», el 1901, ens parla d'un gran lluert que atacava les persones que passaven pel Coll de Canes i que ningú no podia vèncer, fins que Dulcet, fill de Ripoll i que acompanyà Jaume I a la conquesta de Mallorca, ho pogué fer, després d'invocar sant Eudald. Tot seguit va escorxar l'animal i féu ofrena de la pell al sant, «y segons còntan -afegeix Ginestà- al primer terç del segle passat encara's podia veure en la iglésia ahon se venera dita imatge», o sigui, la de sant Eudald.

El 1950, Joan Amades, al seu *Folklore de Catalunya, I. Rondallística*, situa la cova del lluert de Coll de Canes al terme de Ridaura, i ens diu que la bestia empestava l'aire amb el seu alè pudent. Afegeix que, segons unes versions, va ser mort per sant Eudald, i, segons unes altres, «per un cavaller que es vestí amb tot de mirallets i en presentar-se li al davant, el monstre es veié emmirallat moltes vegades, i tement que tenia al seu davant una gran quantitat d'animals ferotges com ell, s'espantà i es deixà batre sense resistència». Amades recorda, a més, la tradició de Dolcet, afegint que «morta la bèstia, (Dolcet) féu ofrena de la pell, tret del cap, a Sant Eudald, i fins a la primeria del segle passat encara es conservava a Coll de Canes». Amades, doncs, fon en la seva nota les diverses versions i variants de la llegenda, a voltes afegint-hi collita pròpia i imprecisions, com la que la pell del drac «encara es conservava a Coll de Canes».

Notem que resta ben clara la localització de la cova del drac a Coll de Canes, en el vessant de la vall de Ridaura, encarat a la comarca d'Olot. La llegenda es localitza a la zona est de l'Alt Ripollès que va des de la vila comtal fins a Coll de Canes, més enllà de Sant Julià de Vallfogona, direcció Olot, a més de Sant Joan de les Abadesses, i avui segueix particularment viva als esmentats indrets. A la ciutat d'Olot, com ja he indicat, no he sabut trobar cap versió precisa de la llegenda, a pesar de l'esmentada dita *metereològica* del núvol anomenat «lluert de Coll de Canes», que significa bon temps.

Si prescindim, de moment, de les al·lusions que fan referència a sant Eudald, a la seva església o a l'hostal del seu nom, i a la pell o les despulles del drac que foren portades a l'església, segons la majoria de les versions conegudes, podem sintetitzar la llegenda en els seus trets essencials i més

arcaics: a Coll de Canes vivia, en una cova, un lluert o drac que causava estralls entre aquells que es dirigien de l'Alt Ripollès a la comarca d'Olot o viceversa, passant pel Coll; hom va decidir acabar amb el drac i es valgué de l'ardit consistent a posar un mirall o un objecte lluent com un mirall a la boca de la cova del drac, amb la qual cosa el mostre restà espantat o perplex, i així se li pogué donar mort.

Comparem l'ardit del mirall amb unes quantes llegendes catalanes afins, dues de tradició popular i una altra de tradició culta i tradició popular alhora.

L'una de les llegendes populars se situa al castell d'Olorde, que antigament s'alçava sobre Santa Creu d'Olorde, al terme de Molins de Rei. Hi habitava un drac horrible d'alè pestilent, que fou mort per un cavaller armat d'una llança i d'un escut brunyit com un mirall, enfonsant-li la llança al mig del cor, quan, en veure's reflectit a l'escut i creure que estava davant d'una altra fera, restà un moment perplex i s'espantà. L'altra llegenda popular situa el fet al llac de Banyoles, on habitava un drac que tenia la facultat de nedar, volar i caminar i de fer-se gran com un gegant i petit com un gosset. Tenia l'alè pestilent i cada dia devorava diverses persones. El senyor de Mieres, que vivia en un castell proper, avui desaparegut, es va cobrir tot de mirallets i es dirigí al lloc. El drac estava a les coves Estunes, reduït a la seva mínima grandària i quan oí el cavall del senyor de Mieres adquirí la seva forma agegantada i atacà el cavaller. Però en veure's reflectit per tants miralls, cregué estar davant de molts dracs i s'espantà, moment que aprofità el cavaller per matarlo.

La llegenda de tradició culta, que, com veurem, té paral·lels en la tradició oral, és coneguda amb el nom del Drac de Vilardell. D'aquesta llegenda ja hi ha constància escrita el segle XIV, perquè l'al·ludeixen el rei Pere el Cerimoniós, el 1379, en referir-se al «valent de Sant Celoni», i Francesc Eiximenis, a finals del segle. D'altra banda, aquesta llegenda s'enllaça amb una espasa de virtut que posseïa la casa reial catalana i a la qual sembla ja al·ludir Jaume I a la seva *Crònica o Libre dels feyts*. L'enllaç de l'espasa de virtut amb la mort del drac de Vilardell probablement era ja fet el segle XIV, però no sabem en quin moment degué produir-se. La versió més completa i també la més fantàsica d'aquesta llegenda ens l'ofereix Roig i Jalpí, el fals Boades, el darrer terç del segle XVII, en la seva falsificació *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*. La versió del fals Boades, en síntesi, és com segueix. L'autor situa la llegenda en temps tan reculats com els del comte Berenguer Cap d'Estopes. L'heroi és en Soler de Vilardell, esforçat cavaller del castell de Vilardell, prop

de Sant Celoni. No gaire lluny del castell vivia un gran drac, «lo qual se'n menjave lo bestiar e molta de la gent qui.n passave por lo camí... qui.n va de Barcelona a Gerona». Un dia, sant Martí, bisbe de Tours, en figura de pobre, demanà almoïna al castell de Vilardell, i en Soler en persona baixà per oferir-li un pa; però el pobre havia desaparegut i al seu lloc havia deixat una bella espasa de gran virtut. En Soler va provar l'espasa de primer partint pel mig un gran roure i després contra una roca, que fendí més d'un pam endins. Soler, meravellat, va comprendre que Déu volia que amb aquella espasa de virtut matés el ferotge drac. Un dissabte de matí, en Soler i alguns amics a qui havia comunicat el prodigi, se n'anaren a la propera església de Sant Martí der Pertegàs, on Soler es confessà, pregà devotament Déu, la Verge i sant Martí perquè l'ajudessin en la seva empresa, i oí missa. Tornat al castell amb els seus amics, Soler «se'n va vestir tot d'arnesos ben lluents, que pareixia que'n era tot un mirall; e axí matex faé aparellar son cavall». Tot seguit, «pren sa llança e son scut d'eser, tant lluent com si fos un mirall, e la spasa marevellosa de tanta virtut, e va-se'n anar al loch hon lo drach solia axir per menjar-se la gent». S'acostà a la boca de la cova del drac i brocà el cavall. Amb el soroll, el drac sortí de la cova molt furiós. «Mes quant veié al cavaller e cavall cuberts ab aquells arnesos tant lluents qu.ell matex se'n veia com si fos en un mirall (més que més en l'ascut d'eser, en lo qual tot s'i.veia com si.n fos un mirall), la ferotge bèstia va restar parada». Aleshores el cavaller li va tirar la llança, que s'introduí al cos de la fera, «del qual cop de llança se'n va sentir molt lo drach, que.n faé un bram molt furiós e spantable. Mes com veié en l'arnès una figura de drach tan gran com ell, més que més en l'escut, ne va restar molt sglayat, e meté's a fugir». Aleshores en Soler el perseguí amb l'espasa a la mà i l'aconseguí, «e... ab tanta força com avia li'n va donar un cop tan terrible, que li'n va segar el coll, e.l lexà mort en aquell loch». I perquè no infectés la terra, «faé prestament que.l cubrissen de pedres e de terra, e tant, que sobre d'ell s'i faé un gran munt». Però el cavaller morí del verí del drac que s'havia escolat per l'espasa i pel braç, i fou soterrat a l'esmentada església de Sant Martí de Pertegàs.

El 1935 encara podien trobar-se en la tradició oral de Vilardell i Sant Celoni detalls de la llegenda popular sobre la qual el fals Boades havia elaborat cultament el seu relat. Així, deien que el drac xuclava la sang de la gent que passava per allí; que, per fugir de la fera, els caminants havien de desviar-se a Campins o Vila-Rasa; que al carrer major de Sant Celoni, a la façana de la primitiva mansió que al segle XVI alçaren els senyors de Soler en tras-

lladar-se a la vila, hi havia una pedra que representava un cavaller matant un drac, a la manera de sant Jordi; que el drac, espantat per la brillantor del cavaller, s'amagà a la cova, i que tot seguit Soler de Vilardell s'hi apropà i digué: *Braç de virtut, / espasa de cavaller, / roca i drac / jo partiré*», tot fendint la roca amb l'espasa i matant la bèstia. Satisfet, alçà l'espasa, però una gota de sang del drac li va caure al damunt i el va matar, perquè en Soler havia desvirtuat l'efecte del conjur, tota vegada que havia d'haver dit: *Espasa de virtut, / braç de cavaller, / roca i drac / jo partiré*».

Les llegendes del drac de Vilardell i del Lluert de Coll de Canes responen, sens dubte, a un fons mitològic comú. Sempre ens trobem amb un drac devorador de caminants que van per un pas perillós, al qual dona mort un cavaller o un personatge no identificat, valent-se del reflex de les seves armes o d'algun mirall. Notem que en la versió del fals Boades reiteradament es posa en relleu que és la brillantor sobretot de l'escut la causa primera de l'estupor i l'espant de la bèstia. Aquest escut brillant com un mirall és el mateix que hem vist en la llegenda popular del castell d'Olorde, abans indicada. En el fals Boades l'armadura del cavaller i, sobretot, el seu escut brillen com si fossin miralls; aquestes superfícies brillants, en definitiva, corresponen als petits miralls de la llegenda popular sobre el senyor de Mieres i el drac de Banyoles, de què també hem parlat. I els miralls de l'armadura o el mirall que forma l'escut s'han tornat, en la tradició popular actual, en els simples miralls de la llegenda del Lluert de Coll de Canes, segons que la contenen les versions popular que recordàvem en començar.

En la llegenda del Drac de Vilardell s'han de considerar diversos elements integrants, a més de l'escut brillant, al qual ja ens hem referit. En primer lloc, l'espasa de virtut de sant Martí. Aquesta espasa compta a Catalunya amb una tradició il·lustre, ja que la trobem en la *Crònica* de Jaume I, segons que podem interpretar, i en la llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya, segons que ens l'ofereixen les versions de les *Cròniques de Espanya* de Pere Miquel Carbonell, dels volts de 1500, i en el *Libre dels Feyts* d'armes de Catalunya del fals Boades, del darrer terç del segle XVII, com ja hem vist. La versió del fals Boades, com totes les versions de qualsevol llegenda que ens vénen per via literària, és una elaboració culta de materials llegendaris populars o antropològics, ja que les espases de virtut són freqüents en narracions de tradició oral, com és freqüent la mort d'un drac gràcies a miralls. És també corrent el trobar units l'espasa de virtut i l'escut brunyit o un mirall, ja que ambdós elements ja apareixen junts en un molt antic

mite de la mateixa família, com veurem. Un altre element a tenir en compte, concretament en la versió del fals Boades, és l'episodi de l'enterrament del monstre, que fou cobert de pedres fins a formar un gran munt. Hi ha un paral·lel en la tradició oral de Tortosa, on contaven que l'anomenada Potra de Pino, un gran munt de pedres situat junt a la carretera, a la muntanya de Burcet, i damunt el qual els que es dirigien a l'indret dit Mig Camí, hi tiraren pedres, era deguda al fet que un pastor, anomenat Pino, va matar allí mateix un drac i l'enterrà, cobrint-lo de pedres; tots els que hi passaven n'hi havien de tirar una per evitar que la fera es redrecés i els matés. L'element de la mort de Soler de Vilardell a causa de la sang enverinada de la bèstia, ja hem vist que és o era viva en la tradició oral de Vilardell i Sant Celoni, i això justifica, entre altres raons, l'origen eminentment popular de la llegenda saposadament històrica del Drac de Vilardell. En realitat, aquesta llegenda és culta i literària per raó de la fusió dels elements integrants d'ella en un cos de narració trabada i harmònica i per voluntat de versemblança històrica, enfront de la dispersió, el fragmentisme i la incoherència dels relats procedents de la tradició oral.

Vegem a continuació el fons comú d'aquest tipus de llegendes i la seva freqüent confusió amb la de sant Jordi. Parlarem d'alguns mites coneguts per l'antiguitat clàssica, que constitueixen versions il·lustres i arcaïques del tipus de llegendes que estudiem. Hem de recordar que els mites de l'antiguitat clàssica no són sinó la plasmació poètica i literària d'altres de més antics i generals, comuns a les cultures clàssiques i a les asiàtiques, i existents, més o menys obscurament, encara en la memòria col·lectiva mediterrània, i per tant, la catalana, independentment de l'elaboració literària dels antics, dels cronistes o dels literats i folkloristes romàntics. El que en realitat compta és la generalitat d'aquests mites, la memòria col·lectiva que els recorda i els transmet, i el fons cultural comú enllà del temps i d'un espai més o menys extens.

Dins aquest ordre de coses, parlem ara del paral·lel del mite de Perseu i Medusa amb les llegendes de Vilardell i de Coll de Canes. La complexa llegenda de Perseu fou un dels relats preferits pels grecs. L'heroi decidí matar Medusa, l'única de les tres germanes Gorgones que era mortal. Aconseguí de saber el camí que l'ha de menar cap a les obscures regions de les Gorgones. Armat amb una espasa tallant que li havia donat Hermes, o bé Vulcà, vola cap a les illes de les tres germanes, que troba adormides. Medusa, el monstre de grans ales, cos cobert d'escames d'or, dents agudes de porc senglar i amb serpents en el seus cabells, petrificava tot aquell que gosava mirar-

la. Atena, que amb Hermes acompanyava Perseu, adverteix l'heroi que miri en l'escut brillant d'ella perquè en l'escut podrà veure, com si fos en un mirall, el monstre sense caura en l'encanteri, i donar-li mort. Perseu, doncs, mirant en l'escut de la deessa i ajudat pel braç d'aquesta, mata Medusa. És obvi que hi ha uns punts de contacte entre el relat mitològic clàssic i les llegendes de Vilardell i de Coll de Canes. L'espasa de virtut que Hermes ha lliurat a Perseu, té el mateix origen antropològic que la que sant Martí lliura a en Soler per matar el drac de Vilardell, i notem que en ambdós relats l'espasa de virtut s'aplica a la mort d'un monstre en la qual intervé d'una manera dedicada un escut la superfície pulimentada del qual serveix com a mirall. No es tracta d'una simple coincidència, sinó de la cristallització o substitució hagiogràfica d'un element d'un antic mite tradicional del qual degué derivar, d'una banda, la llegenda de Perseu i Medusa i, de l'altra, la del Drac de Vilardell en la seva forma popular i primitiva, més endavant recreada per la tradició culta.

Altrament, l'episodi de l'escut d'Atena sembla que es va introduir més o menys tardanament en el mite de Perseu i Medusa. Segurament, els grecs el prengueren d'una tradició generalitzada i comuna, anterior, subjecte a evolució. El fet que, segons que hem vist, de l'escut del matador del drac de la tradició catalana primitiva es passi a l'armadura brillant com una munició de miralls, a un vestit de miralls i després a un mirall concret i independent de les armes del cavaller, fa presumir que el mite que pogué originar l'episodi de la lluita davant l'escut-mirall d'Atena, hagi derivat a Catalunya cap a les formes actuals, aquelles en què és la fera qui es reflecteix en la superfície brillant, però no pas el matador. Sigui com sigui, el cas és que en el mite clàssic com en el català en les seves diverses variants, apareixen com a elements i característiques comuns: el monstre, l'espasa, l'escut brillant com un mirall i la lluita entre l'heroi i la fera, amb la finalitat de deslliurar un país d'una plaga mortal.

Convé parlar ara del mite de Perseu i Andròmeda i la llegenda de sant Jordi, per raó de la semblança d'aquest darrer mite amb l'anterior i perquè en la tradició oral catalana certs recitadors poc segurs confonen les llegendes del Drac de Vilardell i el de Coll de Canes amb la de sant Jordi.

Ja és sabut que el mite de Perseu i Andròmeda i el de sant Jordi tenen una profunda relació, que en el segon és de dependència respecte al primer. Perseu, després d'haver mort Medusa, es dirigeix a Etiòpia. Casiopea, la reina d'allà, es vantava d'ésser més bella que les nereides. Aquestes van demanar venjança al seu pare, Posidó, que envià sobre les costes del país

un horrible monstre marí, que assolava la comarca menjant-se els ramats i les persones. Per aplacar la fúria de la bèstia fou necessari portar la pròpia filla de Casiopea, Andròmeda, a la costa perquè fos devorada pel monstre. Perseu trobà Andròmeda lligada en una roca, junt al mar, s'enamorà d'ella i lluità contra la fera, a la qual ferí amb una llança i després tallà el cap i el cos decapitat s'enfonsà en el mar.

D'aquest mite i dels seus orígens orientals remots, a més d'una possible contaminació amb el mite de Belerofont que, muntat sobre Pegaso, matà la Quimera -un monstre de raça divina, cap de lleó, cos de cabra i cua de serp, i que vomitava flames terribles-, sembla haver-se format la llegenda de sant Jordi, la qual s'ha estès i popularitzat, com totes les dels sants més afavorits per la devoció popular.

En la tradició oral trobem narracions que semblen derivar de la mateixa font de què degué néixer el mite de Perseu i Andròmeda. Aquestes narracions antropològiques, primitives, són anteriors a la cristianització de la llegenda de sant Jordi. Així, per citar un sol exemple, a Ripoll una bona dona em contà que a les Coves de Ribes de Freser vivia, presa d'un encanteri, una bella princesa, custodiada per un enorme drac. Per desencantar-la era precis anar a les Coves a les dotze en punt de la nit de Sant Joan i matar el drac.

Pel que fa a les narracions concretament referides a sant Jordi obtingudes de la tradició oral, es veu clar que la llegenda del sant s'ha imposat en la memòria popular degut a la difusió que n'han fet les capes culturals superiors, particularment l'Església, per necessitats de propagació de la fe i el culte del sant. La seva llegenda, dins el context indicat, és molt coneguda per la tradició oral catalana, especialment a Mallorca.

Estem, doncs, davant dos tipus de llegenda que són distints pels seus orígens i pels seus elements constitutius, i que tenen una profunda implantació en la tradició oral. Les llegendes de Vilardell i de Coll de Canes, l'origen de les quals pot remuntar-se a un mite semblant al que donà origen a la llegenda de Perseu i Medusa, a penes tenen res a veure amb la llegenda de sant Jordi. Això no obstant, els recitadors que no coneixen bé la tradició de Vilardell o la de Coll de Canes, les confonen. Recordem la tradició popular de Vilardell que deia que a la façana de can Soler, a Sant Celoni, hi havia una pedra que representava un cavaller matant un drac a la manera de sant Jordi. Pel que fa a la llegenda del Lluert de Coll de Canes, un recitador de Gombren me la identificà expressament i conscientment amb la de sant Jordi, i semblantment s'esdevingué amb un altre d'Olot quan li vaig preguntar sobre la lle-

genda del Lluert, advertint-me ell mateix que s'equivocava, ja que confessà que desconeixia l'esmentada llegenda de Coll de Canes.

Cal que ens preguntem quina significació real i primitiva tenen les figures i les funcions dels dracs de Vilardell i de Coll de Canes. Contestarem decididament que tenen les figures i les funcions de mites de pas perillós. Són casos de zoomorfisme que concreten en un monstre destructor i agressiu els perills que amenacen, en vies de pas difícil, aquells que les han de transitar, especialment en dirigir-se d'un país o comarca a un altre país o a una altra comarca. Recordem que el Lluert de Coll de Canes està situat per la tradició en el pas precís entre l'Alt Ripollès i la vall de Ridaura, a la comarca d'Olot. Pel que fa al Drac de Vilardell, el trobem situat en el llòbreg congost del Tordeira, entre els contraforts inferiors del Montseny i el Montnegre, lloc d'emboscades i de boscos espessos que constituïen un perill per al tràfec del camí que unia Barcelona i Girona, i que tenia el seu pas obligat per Sant Celoni, junt a la cova del drac. Casos de zoomorfisme així, símbols de passos difícils i plens de perill, són abundosos en l'antropologia mediterrània. Només recordarem el mite de l'Esfinx i Èdip, el d'Escila i Caribdis i Ulisses, i el de la Quimera, morta per Belerofont i interpretada per alguns mitòlegs com la representació de una nau pirata a la proa de la qual hi hagués gravat un cap de lleó i a la popa una cua de serp. Jo crec que el Lluert de Coll de Canes, situat en un molt antic lloc d'accés d'una comarca ètnica a una altra, pot ésser considerat també com un mite de pas perillós de molt acusada antiguitat.

Fins aquí hem vist els elements primordials i segurament originaris de la llegenda del Lluert de Coll de Canes. Importa, ara, de veure aquells altres elements que s'han superposat damunt els primers, i determinar les causes de tal superposició i enllaç. Les al·lucions a sant Eudald contingudes en les versions que coneixem de la llegenda i aplicades al relat primitiu podrien establir-se com segueix. Segons algunes versions, l'heroi que matà el drac invocà el sant; un bon nombre d'altres ens diuen que la pell del monstre fou portada a l'església de Sant Eudald de Ripoll, o, segons una, a l'Hostal del sant, i, segons una altra, també es portaren a l'esmentada església les despulles, encara visibles a començ del segle passat; també els ossos del drac eren a Ripoll, segons un recitador; un altre ens informa que el drac, mortalment ferit, anà a morir junt a l'Hostal de Sant Eudald; finalment, una tradició culta dóna el nom de Dolcet a l'heroi que matà al lluert.

Ens convé fer unes indicacions sobre el culte de sant Eudald a Ripoll i a Sant Julià de Vallfogona per comprendre els indicats elements superposats al nucli originari de la llegenda i per què s'hi superposaren. A Ripoll el culte de sant Eudald ha estat ininterromput i fervorós des que, segons tradició hagiogràfica culta i també popular per extensió, els monjos del monestir sostragueren de l'església d'Ax-les-Thermes les relíquies del sant llombard, i retornaren amb elles a Ripoll el 6 de novembre del 978. Un seguit de miracles i prodigis han prestigiat des de temps immemorial la figura del sant. Havia aconseguit, amb la seva oració, que brollés d'una roca una font d'aigua pura amb què apagar la set, havia salvat d'un part perillós de tres dies a l'esposa d'un dels seus escarcellers, i ressuscità el fill d'un seu amic i el del president arrià que l'havia condemnat. Després del seu martiri definitiu, en què hagué de sofrir el suplici de ser-li clavats tres claus al cap i una espasa al cor, continuà encara obrant prodigis.

Dels prodigis i miracles del sant interessen els relacionats amb Ripoll i Sant Julià de Vallfogona. La substracció de les relíquies pels monjos ripollesos, amb el son profund dels guardes i la separació miraculosa de les nous escampades per terra davant les relíquies per sentir el soroll dels possibles lladres en trepitjar-les, i el pas del riu, obrintse les aigües davant els monjos i tornat-se a tancar davant els perseguidors; les fonts que brollaren pel camí per refrescar els monjos i que encara avui es mostren prop de Campdevànot; la masia del Cornut, amb el mal de part de tres dies que les relíquies resolen feliçment; les campanes dels temples tocant soles al llarg del camí en el pas de la comitiva, i els miracles que les relíquies han fet contínuament, tot això forma part de la llegenda del sant a Ripoll.

Es conta que sant Eudald mostrà amb un miracle on volia que les seves relíquies descansessin. Un matí els monjos veieren que aquelles havien desaparegut del monestir: és que a la nit havien passat a l'església de Santa Oliva, on posteriorment s'edificà l'església de Sant Eudald. El trasllat de les relíquies al nou temple sembla que té una justificació històrica. En efecte, el 1004 una secada espantosa, la fam i la pesta s'havien abatut damunt Ripoll i Sant Julià de Vallfogona. Sobretot a Sant Julià de Vallfogona el mal fou particularment horrible. Conta la tradició llegendària que un àngel feria amb una espasa durant el dia les persones, que morien al capvespre. El 9 d'agost de 1004, l'abat Sunifred, els monjos, els clergues i la vila de Ripoll portaren en processó el cos del sant a la capella de Santa Oliva. Aquí se'ls uniren els de Sant Julià de Vallfogona, i aquell dia s'obraren moltes curacions miraculoses,

sobretot la d'un veí d'aquell poble. S'acabaren les morts i plougé abundantment. En virtut de tal prodigi, Ripoll prengué el sant per patró i féu vot de celebrar solemnement la seva festivitat. En record de tals fets, antigament se celebrava cada any una processó per la festa major, l'11 de maig, festivitat del sant. De Sant Julià de Vallfogona acudia una altra processó molt nodrida que se sumava amb la ripollesa a l'entrada de la vila. Hom creu que l'antiga dansa dita Contrapàs dels vallfagonins que aquests dansaven a Ripoll, és un record de les danses que els de Sant Julià de Vallfogona realitzaven durant aquella ocasió.

Aquesta mútua participació de Ripoll i Sant Julià de Vallfogona explica sens dubte el detall d'alguna versió que situa la mort del drac ferit a un indret on més tard s'alçaria un padró amb la imatge de sant Eudald, junt a l'Hostal del sant, prop de la confluència dels termes de les dues poblacions, quan, ferit i volant, hi anà a caure des de Coll de Canes, així com les al·lusions a l'indicat Hostal de Sant Eudald, que fan algunes versions de la nostra llegenda. De fet, hem d'interpretar que quan la llegenda del Lluert de Coll de Canes s'anà assimilant a la tradició del sant, pels motius que anirem exposant, se sentí a Ripoll la necessitat d'apropar la llegenda del Lluert de Coll de Canes als centres de devoció de sant Eudald. És per això que, en una determinada fase d'apropament, el drac va a morir en el lloc en què es construiria el padró del sant, precisament, insisteixo, en els límits territorials de les dues poblacions que en un moment donat més han intervingut en el culte i la devoció del sant patró de Ripoll.

Pel que fa a l'església de Sant Eudald, a Ripoll, direm que fou construïda al lloc on hi havia l'església de Santa Oliva, que custodiava les relíquies del sant des de 1004, i que fou consagrada a sant Eudald i sant Maximí el 1054. El 1802 començaren les obres de construcció d'una nova església del sant de majors proporcions. Interrompudes les obres per la invasió napoleònica, el nou temple no fou beneït fins al 10 de maig de 1811, i a l'endemà hi foren portades les relíquies des del monestir. El 1839, durant la primera guerra carlina, Ripoll fou arrasat i sols quedà en peu l'església del sant. Des d'aleshores fins al 20 de novembre de 1841 fou parroquial, per haver quedat el monestir en ruïnes. El 1873 fou completament destruïda pels carlins, durant la tercera carlinada, i restaurada el 1874. Finalment, a partir del 20 de juliol de 1936 anà essent enderrocada fins als fonaments. El solar on s'alçava és avui la plaça de Sant Eudald. Les relíquies del sant es pogueren salvar i avui són al monestir.

En la profunda devoció ripollesa i comarcal, sant Eudald és invocat contra les secades, la pesta, la febre, dolors, sorderes, terratrèmols, llagosta, morbus i, sobretot, en els parts difícils. El costumari de Ripoll és ric d'aquella devoció. Abans, per exemple, l'11 de maig se celebrava la festa major, en la qual es feia la crida de les festes, la processó abans indicada, amb el Contrapàs dels vallfagonins, el sarau, el llevant de taula, els captiris, etc. El 6 de novembre era la festa de la traslació de les relíquies, que era anomenada la Festa petita de sant Eudald, Festa de sant Eudald dels tres colons o Sant Eudald petit.

Vegem ara una curiositat relacionada amb l'església de San Eudald i que té un fort interès als nostres objectes. És una tradició corrent a Ripoll i a Sant Julià de Vallfogona que en dita església, fa molts anys, es guardava la pell d'un gran llangardaix o lluert. El folklorista ripollès Tomàs Reguer l'any 1914 escrivia que la seva mare en la seva joventud havia vist com cada dia posaven aquella pell a l'exterior de l'església, i que ell mateix havia vist els ossos del lluert al magatzem de l'església durant la seva restauració, després de la tercera carlinada. Pel que acabem de dir es comprèn la freqüència amb què la tradició oral del Lluert de Coll de Canes parla que la pell d'aquest fou portada a l'església ripollesa de Sant Eudald, i el detall d'una versió que assegura que hi foren portats també els ossos.

Però aquesta pell de lluert de l'església del sant segurament són les despulles d'un cocodril, caimà o sauri exòtic que, ja el segle XVIII, penjaven en l'església. Això ve atestat per una petita col·lecció de notes sobre Ripoll d'aquesta època, on trobem una *Nota del llangardaix qui és en la Iglésia de Sant Eudald*, que explica una fantàstica història sobre aquell sauri. Diu que quan els moros abandonaren Espanya, la sembraren de feres, entre elles aquell lluert. En una casa prop de Ripoll, un matí mentre preparaven la batuda, els sortí l'animal d'un munt de fems. Tothom fugí, excepte un capellà que, en ésser perseguit per la fera, pren una llança, es tomba «y li dó la llansa -diu el manuscrit- dintre la boca y lo mata, y fou per miracle y lo portaren en Sant Eudald». Aquest singular document ens atesta dues coses: que el segle XVIII el lluert o cocodril ja estava a l'església de Sant Eudald, i que aquella època la llegenda del Lluert de Coll de Canes no s'havia vinculat encara amb la tradició del lluert de l'església. Donat el testimoni de l'expressat document i el de la tradició oral en general, queda prou clar que formen una tradició indepen-

dent i culta les versions escrites de Parassols i Pi, de Pellicer i Pagès i de General Ginestà, que parlen del cavaller Dolcet, de mitjan segle XIII, com a matador del lluert, sense especificar, el primer, i del Lluert de Coll de Canes, els altres dos, i enreden la qüestió donant a la llegenda un caràcter falsament històric. Amades, en les seves notes, recull sense prou criteri la versió de Ginestà, i poc o molt encara la complica més.

Finalment, en un manuscrit de l'Arxiu-Museu de Ripoll, del primer terç del segle passat, llegim que quan el 1814 fou enderrocada la nova església de Sant Eudald, a mig acabar, que havien començat el 1802 i s'interrompé per la invasió francesa, «ab l'enderroc -diu el manuscrit- es destruí l'enorme lluert o llangardaix que es conservava a l'antiga volta. Portava lligades al coll algunes bales, ab les quals, beneïdes, es deia que fou mort el lluert a Coll de Canes». Amb aquesta notícia veiem, doncs, per primera vegada perfectament enllaçats el Lluert de Coll de Canes i el Lluert de sant Eudald, o, més correctament, el lluert de l'església de Sant Eudald.

Mirem de lligar caps, per acabar. Ens trobem amb una tradició popular molt arcaica, amb un mite de pas perillós localitzat a Coll de Canes, segons el qual un drac devorador de caminants fou vençut amb l'ardit, també antiqüíssim, del mirall o miralls. D'altra banda, sabem que en la desapareguda església de Sant Eudald, ja hi havia, el segle XVIII, un sauri, cocodril o caimà, que el poble creia que era un immens llangardaix, és a dir, un lluert. Algun devot degué oferir, de retorn d'algun país exòtic, el gran sauri a l'església del sant, seguint un costum generalitzat molt de temps enrera.

L'estrany animal degué cridar l'atenció dels rípollesos, que intentaren d'explicar-se d'una manera o altra quina mena de bèstia era aquella i com pogueren arribar les seves despulles a l'església de Sant Eudald. Es degueren aventurar les més pelegrires explicacions i faules, com la de la *Nota* del segle XVIII, fins que la llegenda del Lluert de Coll de Canes pogué donar, potser a primeries del segle passat, una explicació avinent a la presència de les despulles de l'animal a l'església i a l'espècie a què pertanyia. Abans de la definitiva fusió del sauri de l'església amb el lluert de Coll de Canes, degué penetrar en la llegenda el tema de la invocació de sant Eudald, com es conté en algunes versions, i la creença, segons una altra versió, que la bèstia anà a morir en el lloc on després s'alçà el padró amb la imatge del sant, és a dir, al límit territorial entre Ripoll i Sant Julià de Vallfogona, les dues poblacions

que, d'una manera o altra, més s'han distingit, històricament, en la implantació del culte del sant des de 1004, i més directament relacionades amb Coll de Canes. Després vingué la creença que el lluert de Coll de Canes era el mateix lluert de l'església del sant, i tot allò de la pell oferida a la dita església, segons diuen un bon nombre de versions.

Ens trobem, segurament, en una fase evolutiva de la llegenda del Lluert de Coll de Canes a l'Alt Ripollès, en la qual sant Eudald va guanyant terreny gràcies a la devoció de Ripoll i Sant Julià de Vallfogona, tan relacionades amb el Coll, i gràcies a la memòria de la presència de les despulles d'un gran sauri a l'església ripollesa del sant. Donada la gran antiguitat del mite originari, mancant l'esmentada devoció i desconeixent la presència del sauri de Ripoll. Olot i comarca han oblidat la llegenda, de la qual, però, resta l'important indici que suposa la designació, encara usada, de «lluert de Coll de Canes» per indicar un núvol allargat i ajagut damunt el Coll i que és senyal de bon temps. En canvi, la llegenda és viva i activa a l'Alt Ripollès, insisteixo. Allà el lluert de Coll de Canes s'ha anat convertint en el lluert de sant Eudald, segurament per reducció de lluert de l'església de Sant Eudald. Aquesta reducció és causa que moltes persones, especialment folkloristes i afeccionats, caiguin en no poques confusions, com la de creure, amb evident error, que la tradició oral assegura que sant Eudald en persona matà el lluert, cosa que certament la tradició oral correcta i precisa no diu.

Des de fa uns anys assistim, a l'Alt Ripollès, a una combinació de l'antiga i antropològica llegenda del Lluert de Coll de Canes, un mite de pas perillós, amb la llegenda hagiogràfica i devota de sant Eudald, i és probable que el compost llegendari de Coll de Canes seguirà evolucionant. No així, insisteixo, a Olot i comarca, on el núvol allargassat s'ha convertit, vés a saber de quants anys fa, en un simple fòssil; almenys pel que jo sé.

Josep Romeu i Figueras